

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NİN TÜRK EKONOMİSİNİN OLUŞUMUNA ETKİLERİ

Yrd.Doç.Dr.İ.Ceyhan KOÇ*

GİRİŞ

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Son yılları sürekli olarak savaşlarla dolu olan Osmanlı İmparatorluğu, tarih sahnesinden silindiği dönem olarak kabul edilen I. Dünya Savaşı sonrasında vuku bulan Milli Mücadele neticesinde kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne hiç de iç açıcı bir ekonomik miras bırakmamıştır. 19. yy. da Avrupa'da adı "hasta adam"a çıkan imparatorluğun, siyasi ve ekonomik durumu içerisine düştüğü gerileme süreci dolayısıyla giderek kötüleşmiştir. İmparatorluk uzun süren savaşlardan ve ardı ardına alınan yenilgilerden dolayı hem güç hem toprak kaybetmiştir. Alan ve nüfus bu olumsuz gelişmelere bağlı olarak giderek dağılıyor ve daralıyordu¹.

Yabancı devletlere ülkenin güçlü dönemlerinde adeta birer lütf gibi verilen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazlar, ülkenin iktisâdi yapısını olumsuz olarak etkileyen faktörlerin önemlileri arasında yer almıştır. İthalatın olumsuz etkileri, gümrük duvarlarının yeterince oluşturulamaması, rekabet gücünden yoksun yerli, üretimin dışa karşı korumasız olması, kapitülasyonların olumsuz sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı ülkelerin sömürgelerinde edindikleri servetler ve bunların Avrupa'ya yansması, kıtada sanayi ve ticaret alanında olağanüstü gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme, kapitülasyonların etkisini daha da arttırmıştır².

Osmanlı küçük sanayisi bu dönemde Avrupa'da gelişen modern işletme biçimlerine ayak uyduramadığı için Avrupa rekabeti karşısında çaresiz kalarak çökmüştür³. Ülke dışından getirilecek mallara karşı ülkenin açık Pazar haline getirilmesi, batının makinalaşmasına ayak uyduramaması azınlıkların ve yabancıların vergi, vs. konulardaki imtiyazları, çeşitli sahaların azınlıklar ve yabancıların eline geçmesine neden olmuştur. Türkler asker, çiftçi veya esnaf olarak çalışırken, ticaret, bankacılık sanayi işletmeleri yabancıların elinde bulunmaktadır. Örnek verecek olursak

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Müdürü

¹ Ömer Celal Sarc. "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İst. 1983, s.337.

² Jorge Blanca Villalta. Atatürk, Ankara-1982, s.650.

³ Ömer Celal Sarc. "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat İstanbul-1940, s.423-440.

1909 tarihli bir istatistiğe göre maden üretiminde Türklerin payı %23.3, azınlıkların payı %5.2 iken yabancıların payı %71.5 e ulaşmaktaydı⁴.

Kapitülasyonların, dış rekabetin böylesine olumsuz etkisi altında olan Osmanlı Devleti içinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen 1856 yılına kadar dış borçlar konusunda pek istekli olmamıştır⁵. Kırım Harbi'nin ağır mali yükünü hafifletmek için ilk önemli borç İngiliz banka ve şirketlerinden alınmıştır⁶. Çoğu verimsiz işler için alınan bu borçlar ve bunların bir süre sonra ödenememesi beraberinde devlet içinde devlet görüntüsündeki "Duyun-ı Umumiye" ve "tüttün reji" sinin gündeme gelmesine neden olmuştur⁷. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine kapitülasyonların ve dış borç problemlerinin getirdiği sıkıntılar etkili bir faktör olmuştur. 1914'te Osmanlı borçlarının 716 milyon dolar mertebesinde bulunmakta ve bunun %60.31 Fransızlara ait bulunmaktadır. Geri kalan alacaklar ise Almanya'nındır⁸. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İttihat ve Terakki tek taraflı olarak 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiştir. Savaş ortamının sağladığı fiili durum İttihatçıların işini kolaylaştırmış olmasına karşın konu kesin çözümünü daha sonra Lozan Antlaşmasında bulmuştur. Savaşın mevcut İttihat ve Terakki hükümetine pratik kararlar almasına zemin hazırladığı görülmekle beraber, savaşın Osmanlı aleyhine neticelenmesi bütün tasarımların Cumhuriyet hükümetlerince yeniden ele alınmasına vesile teşkil etmiştir. Bunlardan en mühim olanı hiç şüphesiz "yerli ticaret burjuvazisinin" yaratılması ile ilgili olanıdır. Bu konunun iktisadi yönü yanında siyasi yanı da İttihatçılar tarafından tasvip edilmektedir. Bunun nedeni, sermaye sahibi azınlıklar kendi millî kimliklerinin yanında, yabancı bir şirketin temsilcisi durumunda bulunmaktadırlar. Bu şirket çalışanları bile kendi vatandaşları arasından seçtikleri için basit bir sanayi işçisi bile Türkler arasından yetişmiyordu. Batıda rejimlerin temel direği orta sınıfı oluşturan burjuvazinin vazgeçilmez oluşu İttihatçıların klasik Osmanlı toplum yapısında yapmak istedikleri değişiklik açısından gerekli görülüyordu. Millî devlet olma şartlarından birisi idi⁹. Bu anlayış paralelinde Mart 1916'da çıkartılan bir kanunla ticari işlemlerin Fransızca olan dili Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine aynı yıl millî sanayi girişimlerinin dış rekabetten korunmasını sağlamak amacıyla Sanayi-i Teşvik kanunu hazırlanmıştır¹⁰.

⁴ DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı Ank.- 1973, s.34.

⁵ DİE, a.g.e., s.16.

⁶ DİE, a.g.e., s.17.

⁷ Sarc., a.g.e., s.338, ayrıca bkz. İ. Hakkı Yeniay, Osmanlı Borçları Tarihi, Ankara 1936, s.64-67.

⁸ DİE, i a.g.e., s.19.

⁹ Bu konuda geniş bir araştırma için bkz. Feroz Ahmet İttihatçilikten Kemalizm'e Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985, s.38-41.

¹⁰ İ. Hüsrev Tokin, İktisadi ve İçtimai Türkiye- Rakamlarla cilt III, Türkiye'de Sanayi, Ankara 1946, s.9.

Bu dönemde kapitülasyonların kaldırılması, yerli ve milli burjuva yaratma çabaları, işçi eğitimi vs. alanlarda çalışmalar başlatıldı ise de I. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması bu çabaların istenilen biçimde sonuçlanmasına imkan tanınmamıştır. Milli Mücadele dönemi ise bir nevi Osmanlı döneminin devamı niteliğindedir. 1920'li yılların başındaki Türkiye yalnız geri kalmışlığın derin izlerini değil aynı zamanda ard arda gelen savaşların yaralarını da taşımaktaydı. Tam anlamıyla bitkin düşmüş olan "hasta adam"ın bu şartlar altında her an hayatını kaybetmesi söz konusudur. Fakat Türk Kurtuluş Savaşı bu beklentiyi boşa çıkarmıştır¹¹. Yukarıda da görüldüğü gibi yarı sömürge ekonomisi durumunda olan Osmanlı ekonomisi, Lozan Antlaşması'nın getirdiği özgürlük hakları, kapitülasyonsuz rejimin ekonomik neticesi, Yeni Türkiye'nin ekonomik yapısının Osmanlı'dan farklı olmasına neden olacaktır¹².

Yeni Türkiye artık hürdür, müstakildir. Fakat haraptır. Fakir, geri, sermayesizdir. Bunların dışında belki de hepsinden önemlisi Dünya içersinde yalnızdır¹³.

Osmanlı'dan intikal eden talihsiz mirasın etkisiyle sermaye yokluğu, teknolojik yetersizlik görülmektedir. Bunların yanında bağımsızlığını yeni kazanmış olan devlette hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için takip edilecek yollar belirgin değildir¹⁴. İşte bu ortamda ve bu şartlar altında yeni Türkiye sahneye çıkıyordu. Yeni Türkiye bağımsızlık savaşının kazanılmasıyla işinin bitmediğinin tam bilincindeydi¹⁵. Artık yeni Türkiye'nin yöneticileri siyasi bağımsızlığı temin ve muhafaza yolunda önemli bir adım olarak gördükleri ekonomik bağımsızlık yolunda çalışmalara başlayabilirdi.

¹¹ Sarc. Atatürk.... , s.339.

¹² Şevket Süreyya Aydemir. Tek Adam. III. Cilt, 9. Baskı, İst.-1985, s.342.

¹³ Ş. S. Aydemir, a.g.e., s.343.

¹⁴ Aydemir, a.g.e., s.344.a.g.e., s.344.

¹⁵ Yüksel Ülken. Atatürk ve İktisat, Ank.-1984, s.81.

KALKINMA MODELİ ARAYIŞLARI VE İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN TOPLANMASI

Büyük zaferden sonra M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının yoğun bir biçimde devletin yapılanması üzerine de çaba sarf ettikleri görülmektedir. İktisadi arayışlarda bu çabalar içerisinde önemli bir yer tutar. Yeni devletin kurucuları “iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça siyasi ve askeri zaferlerin uzun süreli olamayacağı” görüşünü savunmaktadırlar¹⁶.

Saltanatın kaldırılmasından sonra M. Kemal Paşa 1923 yılı Ocak ayında İzmir’te “Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olamayacaktır, fakat yeni Türkiye Devleti ekonomik bir devlet olacaktır,” diyerek yeni bir hedef göstermiştir¹⁷. M. Kemal Paşa yine aynı ay içerisinde Alaşehir’de halka şöyle hitap etmiştir. “ Arkadaşlar bundan sonra pek önemli zaferlere kavuşacağız. Fakat bunlar süngü zaferi değil, ekonomi, bilim ve kültür alanındaki zaferler olacaktır..... askeri zaferlerimizle mağrur olmayalım. Yeni bilim ve ekonomi zaferlerine hazırlanalım....¹⁸” ekonomi konusuna böyle büyük önem veren önderin Bağımsızlık Savaşı’nın en kızgın dönemlerinde savaş sonrası için Ziya Gökalp başkanlığında bir ekonomi heyeti kurması bir başka önemli ve çarpıcı noktadır¹⁹.

Ekonomik kalkınma konusuna bu kadar büyük önem vermekle beraber açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta bulunmaktadır; o da kalkınmanın ne yolda ve hangi strateji ile gerçekleştirileceği fikridir. İşte M. Kemal Paşa bu konuda yani kalkınma modeli arayışları konusunda bir açıklık sağlayabilmek maksadı ile bir İktisat Kongresi toplanmasının doğru olacağı görüşündedir²⁰. Bu kongrenin toplanma tarihi alınış itibarıyla oldukça enteresandır. Karar Lozan Barış görüşmelerinin özellikle ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesildiği, konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tartışıldığı bir dönemde alınmıştır²¹. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey konuyu mecliste şöyle izah etmiştir: “*Türkiye İktisat Kongresi İktisat Vekaletinin teşebbüse isteklendirmesi ile toplantıya çağrılmıştır. Bakanlar Kurulu’nun kararı yoktur. Memleketimiz iktisatçılarının bir araya gelmesindeki ihtiyacı duyup 21 Kasım 1922’de Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’den bir telgraf çekerek; meslek adamlarını dinlemek ve dileklerine göre bir ekonomik program düzenlemek gerekir dedim. Bu kongredeki amaç, yol ve uzaklık nedeniyle birbirlerini tanımayan, türlü yerlerdeki*

¹⁶ Atatürk Söylev ve Demeçler, C.2, Ankara 1959, Türk İnk. Tar. Ens., s. 102.

¹⁷ Vilalta 652, Aydemir, a.g.e., s.70.

¹⁸ Vilalta, a.g.e., s.652.

¹⁹ Yüksel, Ülken: “İzmir İktisat Kongresi’nin Anlamı ve Değerlendirilmesi”, Atatürk döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İst.-1982, s.29.

²⁰ Doğan Avcıoğlu, Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın), II. Baskı, Şubat 1965, s.165.

²¹ Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, Ankara-1971, s.91.

*memleket çocuklarının birbirlerini tanması yurt ekonomisini birlikte düşünmesi, ekonomik meseleleri topluca çözmesi lazımdır. Yetkileri dışındaki konularda da muhtıralar vererek BMM Hükümeti'nin dikkatini çekmesidir. Ben meslek adamlarının verecekleri bilgilerden İktisat Vekaleti'nin hükümetin ve meclisin aydınlanacağı kanısındayım.*²²

Mahmut Esat Bey, Hükümet olarak kongre için bir gündem hazırlamadıklarını, fakat önemli saydıkları konuları kapsayan bir broşür hazırladıklarını ve kongreden önce bunu üyelere dağıtacaklarını açıklamıştır. Bu broşürde ele alınan konular şöyle sıralanabilir:

“Kredi meselesi, şirketler, sendikalar meselesi, gümrük meselesi, ulaştırma meselesi, köylü meseleleri, üretim ve tüketim meseleleriydi.²³” Daha sonra alınan kararlar gereğince İktisat Vekaletince İzmir’de toplanacak “Türkiye İktisat Kongresi”nin program ve çalışma hazırlıklarını yapmak üzere Bilecik Mebusu Enver, Manisa Mebusları Necati ve Reşat, Konya Mebusları Vehbi ve Hacı Bekir, Posta ve telgraf Müdürü Sabri, Tüccardan Ali İhsan Beyler oluşturduğu bir düzenleme heyeti oluşturulmuştur²⁴. Bundan sonra kongreye katılacak üyelerin seçim esasları belirlenmiştir. Kongrede her ilçenin en çok sekiz üye ile temsil edilebileceği ilkesi kabul edilmiş ve bu sekiz kişinin sınıflandırılması şöyle yapılmıştır: üç çiftçi, birer tanesi de tüccar, sanatkar, işçi, şirket temsilcisi, bankacı. Bu sınıflandırma ve üye seçimindeki temel amaç kongrenin geniş çaplı olmasının istenmesi ve toplumu oluşturan kitlelerin katılımının arzu edilmesindedir²⁵. Seçimlerde servetin rol oynamaması esas olarak kabul edilmiştir. Kongreye katılacak kişiler için İzmir’de ikinci kordonda bulunan Hamparsomyan Mağazaları seçilmiş ve hazırlanmış, açılıştan önce de İktisat Sergisi açılarak ülkenin sanayi ve tarım ürünleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Kongreye katılacak temsilcilere salonda belirli yerler ayrılmıştır. Bu hazırlıkların yapıldığı dönemde konu basında çeşitli yazarlar, ticaret, sanayi ve işçi kesimlerince uzun uzun tartışılmıştır²⁶.

- Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 tarihinde Kazım Paşa (Karabekir) başkanlığında ve M. Kemal Paşa'nın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Yeni Türkiye'nin ekonomi politikasını belirleyecek ve ekonomik kalkınmaya hız kazandıracak önerilerin tespiti maksadı ile toplanan kongrenin anlam ve önemini M. Kemal Paşa açış konuşmasında ortaya koyarken şöyle diyordu: “ *Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi*

²² Goloğlu, a.g.e., s.92. : yine bu konuda, Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Ankara 1981, s.2 ve devamı.

²³ Goloğlu, a.g.e., s.92.

²⁴ Ökçün, a.g.e., s.65.

²⁵ Yüksel ÜlkeN. İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, s.30.

²⁶ Ökçün, a.g.e., s.29-63.

esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes'ut ve bahtiyarım. Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ikraz-ı mevki-i bülehd edecek bir kongredir. Sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilatını nazar-ı dikkate alarak, alınması lazım gelen tedbirleri kemal-i vuzuh ile teati ve tespit etmelisiniz²⁷” oldukça uzun ve tarihten örneklerle süslenmiş olan bu konuşmada Atatürk temel olarak ayrıcalık tanınan yabancı şirketlerin millileştirilmesi üzerinde durmuş, kapitülasyonların kaldırılma zamanının geldiğini belirtmiş, milli görüşü iktisat politikasına temel yapma zorunluluğunu vurgulamıştır. Atatürk konuşmasında kalkınma modeli arayışlarının gündemde olduğu günlerde şu önemli sözleri de söylemiştir: “*İktisadiyat demek her şey demektir. Yeni hükümetimizin bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Hepimizin arzusu şudur ki memleketimize zenginler memleketi, çalışanlar diyarı denilsin. Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi muzafferiyetle tetviç edilmezse husule gelen zaferler payidar olamaz. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye isal için behemahal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz²⁸*.” *İstiklâl-i tam için şu düstur var. Hakimiyeti milliyet, hakimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir... siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle tetviç edilmezse semere, netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimize de tetviç eden semerat-ı nafıayı temin için hakimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır²⁹*.”

Atatürk'e göre halkın dertlerini, meselelerini bizzat kendi ağızlarından dinlemek, halkın özlemlerini onların temsilcilerinden öğrenmek doğru yolun tespiti açısından oldukça önemlidir. Konuşmasında bu konuya şöyle değinmektedir: “*Sizler, doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehab olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini ihtiyacını, milletimizin elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler alınmasını beyan edeceğiniz tedbirler halkın lisanından söylenmiş telakki olunur ve bunun için en büyük isabellere malik olur. Çünkü halkın sesi hakkın sesidir.³⁰*” Atatürk oldukça uzun konuşmasında geçmişe, Türk tarihine, özellikle Osmanlı dönemine atıflar yapmıştır. Devletin parlak dönemleri ile çöküş dönemi ve çöküş sebepleri üzerinde durmuştur. Yine Atatürk konuşmasında o günlerde

²⁷ Bu konuşmanın tam metni için bkz. Prof. Dr. A. Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1922) Ankara-1982.

²⁸ İnan, s.243, Ökçün, s.69.

²⁹ İnan, a.g.c., s.243, 257.

³⁰ İnan, a.g.c., s. 243, 257.

şüphe ile bakılan ve tartışılan ayrıcalık taşıyan yabancı şirketlerin millileştirilmesi üzerinde durmuş, kapitülasyonların kaldırılması gereğini savunmuştur. Bunu yaparken temel amacı ise milli iktisat politikasını gündeme getirmektir. Atatürk hızlı bir sanayileşme, fabrikalarımızda kendi işgücümüzü istihdam, bütün sınıfların zengin olması düşüncesini de şöyle açıklamaktadır: “*Bugün mevcut fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Bütün saydığımız sınıflar aynı anda zengin olmalıdır ve hayatın lezzet-i hakikisini tadabilmelidirler ki çalışmak için kuvvet ve kudret bulabilsin*”³¹. Nihayet Atatürk konuşmasında Erzurum Kongresi'nin memleketin kurtuluşu konusunda ilk adım, Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye kanununun ilk temel taşlarını teşkil ettiğini belirterek şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*Efendiler, Hey'et-i aliyenin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Kongreniz milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını koymak suretiyle tarihte büyük ve namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihzaz edecektir*”³².

M. Kemal Paşa'dan sonra söz alan İktisat Vekili M. Esat Bey konuşmasında iktisadın önemi ve devlet ve ülkenin içinde bulunduğu açık bir biçimde vurgulamıştır. M. Esat şöyle demektedir: “*Ben Hakimiyet-i Milliye'yi, milli hakimiyeti iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliye bir serab olur*”³³. M. Esat'ın konuşmasında dikkat çeken bir noktada ilk defa karma ekonomiden söz etmesidir. M. Esat şöyle demektedir: “*Yeni Türkiye'nin iktisadiyatı mevcut iktisadi sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olmaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına iktisat tarihinizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti, takip eylemek mecburiyetindeyiz. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerin hiçbirisine mensup değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben “Yeni İktisat Mektebi” diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiç birisine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye'nin muhtelif bir iktisat sistemi takip etmesi gereklidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüsü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Hülasa bazı hususatta, iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir*”³⁴. M. Esat yabancı sermaye ve dış ticari ilişkiler konusunda da şunları söylemiştir: “Zannedilmesin ki yeni Türkiye İktisadi Mektebi'nin ecnebi sermayesine karşı bu taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır biraz

³¹ Ökçün, a.g.e., s. 243-257.

³² Ökçün, a.g.e., s.243-257.

³³ Ökçün, a.g.e., s.754; İnan, A.g.e., s.73

³⁴ Ökçün, A.g.e., s.262; İnan a.g.e., s.76

evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizin de meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tâbi olmak üzere Türkiyelilerin fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teşkilatı hatta diğer milletlerin gösterdiği teşkilattan fazla kolaylıkları irae etmeğe her zaman hazırız³⁵. Görüldüğü gibi yeni devletin yöneticilerinin kafasında yabancı sermaye karşıtlığı bulunmamaktadır. Burada esas alınan ölçü devlet aleyhine faaliyette bulunmamak, hile ve sahtekârlık yapmamaktır.

Yeni Türkiye'nin İktisat Vekili M. Esat daha sonra konuşmasında iktisadi yapının geliştirilebilmesi için, meslek kuruluşlarının kurulmasını, kredi kurumlarının oluşturulmasını, teknoloji transferlerinin gerçekleştirilmesini, ithalat ve ihracat rejimlerinin belirlenmesini ve bu iki uygulamanın bir denge içerisine oturtulmasının şart olduğunu belirtmiştir. Daha sonra söz alan Kazım Karabekir Paşa da kongre reisi olarak yaptığı konuşmada, kongrenin ve iktisadi teşkilatlanmanın önemi üzerinde durmuştur³⁶.

17 Şubat 1923 tarihinde sanayi, tüccar, işçi, çiftçi kesimlerinden 1135 delegenin katılımıyla başlayan çalışmalar 4 Mart 1923 tarihine kadar devam etmiştir. Kongrede alınan çeşitli kararlar yanında oldukça geniş ve duygusal nitelikli "Misak-ı İktisadi" belgesi de kabul edilmiştir³⁷. İktisat Kongresinin iktisadi olduğu kadar kültürel ve psikolojik faktörlerinin de dikkate alındığının bir delili olan, psikolojik tatmini toplumu birleştirici, çalışmaya teşvik edici özellikler içeren Misak-ı İktisadi oldukça önemlidir. Yeni kurulan devletin "millileşmeyi" sağlamak için gösterdiği gerçeklerin yanında toplumda iktisadi düşüncenin gelişmediği, aydınların da iktisadi bilgilerinin dar olduğu bir dönemde böyle bir belgenin yayınlanmış olması büyük önem taşımaktadır³⁸.

Dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde tartışılan, basılan metinleri ülkenin her tarafına dağıtılan Misak-ı İktisadi 12 maddeden oluşmaktadır. Misak-ı İktisadi özetle şu görüşleri savunmaktadır: Türk halkı tahribat yapmaz, Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Türkler irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla kandil gününü aynı zamanda kitap bayramı olarak

³⁵ Ökçün, a.g.e., s.266.

³⁶ Ökçün, a.g.e., s.263.

³⁷ Ülken, a.g.e., s.81 (Atatürk ve İktisat) Doğan Avcıoğlu. Misak-ı İktisadinin ilanı ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Kongre Kazım Karabekir Paşa'yı hoşnut etmek için Misak-ı Mâli'den sonra bir de Misak-ı İktisadi kabul etmiştir. Bkz. Avcıoğlu, a.g.e., s.169.

³⁸ Ülken, a.g.e., s.220.

kabul eder. Türkiye halkı servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerine oturduğuna vakıftır. Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır. Türk halkı ormanları evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Türk açık alında ve serbest çalışmayı sever işlerde inhisar istemez³⁹.

Kongreye katıldığını belirttiğimiz sanayici, tüccar, işçi, çiftçi gruplarının kongreye sundukları ve savundukları önerilerin zaman zaman uzun tartışmalara neden olduklarını görmekteyiz. Sonuç metninde grupların ileri sürdükleri öneriler içerisinde reddedilenlerin bile muhalif oyların belirtilmesi ile yer alması oldukça ilginçtir. Bu kongrede tabi olarak bütün gruplar temsil ettikleri topluluğun menfaatleri doğrultusunda karar alınması yolunda büyük çabalar sarf etmişlerdir. Sonuç itibarıyla sermaye kesiminin ve İstanbullu tüccarlar olarak adlandırabileceğimiz grubun alınan kararlar açısından daha etkili olduğunu görebilmek mümkündür.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNDE GRUPLARCA ALINAN KARARLAR SANAYİİ GRUBU

1. Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması.
2. Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi
3. Ulaştırımda ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi
4. Sanayi alanında kredi imkanlarının artırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması
5. Sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması

TÜCCAR GRUBU

1. Borsaların millileştirilmesi
2. Tekelciliğe karşı mücadele edilmesi
3. İpotek karşılığında tüccara kredi verilmesinin temini
4. İktisat eğitiminin yaygınlaştırılması
5. Cuma günleri herkesin tatil yapması
6. Bir ana (esas) ticaret bankasının kurulması
7. Kömür üretiminin dış rekabetten korunması

³⁹ Misak-ı İktisadının tam metni için bkz. Ökçün, a.g.e., s.387-389. İnan, a.g.e., s. 19-22'

8. Haberleşme hizmetlerinde gelişmelerin sağlanması, gecikmelerin önüne geçilmesi.
9. Himayeci gümrük sisteminin kurulması

ÇİFTÇİ GRUBU

1. Aşar vergisinin kaldırılması
2. Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması
3. Rejinin kaldırılması
4. Tarımsal kredilerin düzene sokulması
5. Yol vergisi gelirinin şose yapımına harcanması
6. Orman köylere ile ilgilenilmesi
7. Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması
8. Göllerde balık yetiştirilmesi
9. Tamirat atölyelerinin kurulması
10. Tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi
11. Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması
12. Yüksek öğrenim öğrencilerinin belirli süre içinde köylere gönderilmesi

İŞÇİ GRUBU

1. Amele yerine işçi denilmesi
2. Çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi
3. 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması
4. Gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi
5. Asgari ücretin belediyelerce tespit edilmesi
6. Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi
7. Hastalık nedeniyle çalışamayan işçilere gündeliklerinin ödenmesi
8. Kaza ve hayat sigortasının kurulması
9. Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması
10. Hammaddelerin işlenmeden ihrac edilmemesi
11. İşçi çocuklarının yatılı okullarda bedava okutulması, lojman yapımının sağlanması⁴⁰.

⁴⁰ İnan, a.g.e., s.51-54; Ökçün, a.g.e., s.390-405.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İzmir İktisat Kongresi veya esas adıyla I. Türkiye İktisat Kongresi yeni Türkiye'nin en önemli ve anlamlı kongrelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu kongreyi herhangi bir kongre gibi değerlendirmek ele aldığı kararları bu mantıkla yorumlamak yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir⁴¹. Kongre gerek zamanlaması, gerekse 1923 Türkiye'sinin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi ortamın özellikleri ve nihayet Atatürk'ün ve bazı yetkililerin konuşmalarında ileri sürülen düşüncelerin bir bütünlük içerisinde ele alınmasıyla gerçekçi sayılabilecek bir değerlendirmeye tabi tutulabilir⁴².

İzmir İktisat Kongresi'ni gerçekçi bir yaklaşımla tam bir iktisat kongresi olarak değerlendirmek zordur. Özellikle hiçbir istatistiğin kullanılmaması, yöntem hakkında açık bir program görülmemesi dikkat çekicidir⁴³. Kongrenin geniş çaplı bir katılım ile toplanmasının yanında toplanış tarihinin zamanlaması oldukça ilginçtir. Cumhuriyet'in ilanından sekiz ay kadar önce ve Lozan Barış görüşmelerinin özellikle ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesildiği döneme tesadüf etmesi bu ilginçliği ortaya koymaktadır. İktisat Kongresi sırasında gerek M. Kemal Paşa gerekse Kazım Karabekir Paşa tarafından yapılan konuşmalarda sık sık vurgulanan en önemli nokta siyasi bağımsızlığın temel şartının ekonomik bağımsızlık olduğu fikri bu zamanlamanın öncünü büyük ölçüde arttırmaktadır. Yine özellikle M. Kemal Paşa, konuşmasında devletçilikten söz etmemiştir. Onun bu davranışı zaferden sonra "İhtilal kendi felsefesine ihanet ettiği" şeklinde bir değerlendirmeye maruz kalmıştır⁴⁴. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar tabii ki hükümeti bağlayıcı nitelikte kararlar değildir, ancak çeşitli sınıfların isteklerini ve ekonomiye bakışlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır⁴⁵. Yeni devletin uygulayacağı ekonomi politikasından kongrede ilk defa söz eden İktisat Vekili M. Esat'tır. M. Esat Bey konuşmasında yeni devletin izleyeceği ekonomik politikayı karma ekonomi politikası olarak açıklamıştır⁴⁶. Rahatlıkla söylenebilir ki karma ekonominin temelleri İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır⁴⁷. Kongrede gerek çalışmalar sırasında, gerekse daha sonra özellikle İstanbul basınında bir hayli tartışma konusu olmuştur. Kongreye katılan dört grubun çalışmaları ve ileri sürdükleri önerilerin kabul edilme oranlarına bakılarak İstanbul tüccarları grubunun kongrede hakimiyeti sağladığı görüşü gazetelerde yoğun olarak yer almıştır.

⁴¹ Ülken, Atatürk ve İktisat, s.221.

⁴² Ülken, İzmir İktisat Kongresi'nin Anlam ve Değeri, s.33.

⁴³ Ülken, Atatürk ve İktisat, s.221.

⁴⁴ Sabahattin Selçuk, Anadolu İhtilali.

⁴⁵ Avcıoğlu, a.g.e., s. 169.

⁴⁶ Sarc, a.g.e., s.350.

⁴⁷ Ülken, İzmir İktisat kongresi, Anket ve Değerlendirme, s.34.

Kongrenin dikkat çeken yönlerinden birisi de yönetici asker bürokrat kadrosunun toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal sosyal iletişim kurma isteğinin gerçekleştirildiği bir zemin olmasıdır⁴⁸. Kongre Türkiye'nin 1931'lere kadar sürecektir döneminin iktisat politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir. Bu kongrede alınan bütün kararların birer nüshası daha sonra hükümete ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına gönderilmiştir. Kongrede ortaya atılan grup teklifleri de pratikte uygulanan, ülkenin iktisadi yapısı bakımından en etkili olan sanayi grubunun teklifleri olarak gözükmektedir. İşçi ve küçük çiftçi grubu aktif bir yapıda olmadıklarından bürokratik kademelerdeki kişiler tarafından temsil edilmişlerdir. Bu durum tabii olarak ortaya gerçek anlamda bir temsil sorunu çıkarmış gözükmektedir. Özellikle hükümete yakın siyasi kadroların resmi sıfatları ile değil çeşitli kazaların çiftçi, sanayici, tüccar hatta amele temsilcileri olarak kongreye katıldıkları gözlenmiştir. Bunun yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden 100 kadar mebus kongrede delege olarak yer almışlardır. Bunlara örnek olarak, romancı Aka Gündüz, amele grubu başkanı, Ahmet Hamdi (Başar) ticaret grubu mazbata muharrirliğine getirilmişlerdir.

Sanayi grubunun istekleri arasında yer alıp daha sonra iktisadi hayata uygulanan hükümetin program ve faaliyetlerine büyük ölçüde yön veren teklifler ise daha önce de vurguladığımız gibi, sanayi yatırım ve yatırımcılarının teşvik edilmesi, kredi sistemlerinin oluşturulması gibi tamamen devlet desteği arzular isteklerdir⁴⁹. Nitekim İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen esaslar ile Cumhuriyet Halk Fırkası programı, İş Bankası'nın kurulması, Aşarın kaldırılması, Kazanç Vergisinin kabulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Gümrük Kanunu, Menkul Kıymetler Borsası Kanunu'nun kabulü, Merkez Bankası'nın kuruluşu arasında bağ kurmamak veya bulmamak mümkün değildir.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİN TÜRK EKONOMİSİNİN OLUŞUMUNDAKİ ETKİLERİ

İzmir İktisat Kongresi'nin sonrasında ortaya konulan kararların daha sonraki dönem ekonomik yapısının oluşmasında etkili olduğu önceki bölümde yüzeysel de olsa belirtilmişti. Şimdi bu etkinin görüldüğü alanları bu bölümde sırasıyla ele alalım. Bu alanlar, Para, Kredi, Bankacılık, Mali Sistem Alanı, Ulaşım Sektörü, Tarım Sektörü, Sanayi ve Ticaret Sektörü, Dış ticari ilişkiler olarak sıralanabilir.

⁴⁸ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, Ankara 1982, s.135.

⁴⁹ Ökçün, a.g.e., s.426-430.

Para, Kredi, Bankacılık ve Mali Sistem Alanı:

Bir ülkede para kredi siyasetinden söz edebilmek için bankacılık isteminin belirli bir aşamaya ulaşmış olması zorunludur. Oysa yeni Türkiye devletinde Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında Bankacılık Sisteminin bu gelişme aşamasında ulaşmadığı, para ve kredi hacminin ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlama yetkisiyle donatılmış bir kurumun var olmadığı üstelik ülkenin tam anlamıyla parasal bir ekonomiye geçememiş olduğu görülmektedir⁵⁰.

İşte bu ortamda toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde gruplar ki özellikle kapitalist ülke sermaye sahipleriyle rekabet gücü olmayan iş çevreleri (sanayici ve tüccar grubu) özellikle iki alanda devlet müdahalesi arzulamışlardır. Bunlardan biri gümrük duvarlarının koruyuculuğu (1929 yılına kadar bu gerçekleşmemiştir) diğeri de Ticaret ve Sanayi Kredisi verecek büyük bankaların kurulmasıdır. İzmir İktisat Kongresi'nde Tüccar grubunun isteklerinden önde gelenler bir Ana Ticaret Bankasının teşkili, hükümetin bankaya hisse alarak ortak olması fakat daha sonra bu hisseleri halka devri, banka hisselerinin her türlü vergiden muafiyeti şeklinde sıralanabilir.

Sanayi grubu ise şu istekleri öne sürüyordu. Sanayi kredisi vermek için bir sanayi kredi bankasının kurulması. Bu bankanın sermayesinin ülkede bulunan diğer bankalardan temini⁵¹. Bunların yanında Tarım Kredilerinin düzene konulması, ipotek karşılığı kredi alınması ve Borsaların millileştirilmesi gibi esaslarda kararlar arasında yer almıştır.

1923 yılında devlet ticaret bankası özelliğindeki on dört yabancı ve sekiz yerli özel banka bulunmaktaydı⁵². Özellikle sanayi kredisi veren bir kuruluşun bulunmaması sanayiciler bu kismetten bu özellikle bir banka kurulmasını istemelerine yol açmışlardır. Bunun yanında tüccar grubu da zorunlu liberal dış ticaretin etkilerini de göz önüne alarak var olan kredi kuruluşlarını yetersiz bularak, özel bankacılık ve ticareti besleyecek bir ana ticaret bankası için devletin öncülüğünü, hatta bir süre ortaklığını bile istemektedirler.

Bu iki grubun istekleri I. Fethi Okyar hükümeti programında şöyle yer almıştır:

“ Ticaret Bankasından başka sanayicilerimizin ihtiyaçlarının sağlanması için bir Türkiye Sanayi Bankası kurulması düşünülmektedir⁵³.

⁵⁰ Gürcan Çelebicin. “Atatürk Döneminde Para ve Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, Ankara 1982, s.24.

⁵¹ Ökçün. A.g.e., s. 74-5-96.

⁵² Oya Silier. 1923-1935 döneminde Türkiye’de Bankalar ve Bankacılık Türkiye İktisat Tarihi Seminer-Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran 1973. s.429. Ayrıca bu konuda 1909-1930 arası dönem Türkiye Bankacılığının kimler tarafından ve hangi amaçla gerçekleştirildiği konusunda ayrıntılı bir çalışma olan A. Gündüz Ökçün “1909-1930 arasında As Olarak Kurulan Bankalar” Türkiye İktisat Teorileri, Seminer: s.409-475.

⁵³ A. İnan. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1932., Ankara 1972, s.95.

Bu gelişmeyi takiben bir yıl sonra (1924) söz edilen kalkınma modelinin gerçekleştirilmesinde en önemli araçlardan birisini oluşturmak gayesi ile devlet imkanları ve desteklerinden istifade edilerek zamanın tanınmış milletvekilleri, tüccar ve esnafı tarafından Türkiye İş Bankası kurulmuştur⁵⁴. İlk sermayesi 1 milyon lira olan bankanın sermayesinin 250.000 liralık kısmı bizzat Atatürk tarafından karşılanmıştır⁵⁵. Daha sonra 1917'e Osmanlı Hükümeti tarafından kurulmuş bir devlet bankası olan İtibar-ı Kredi bankası ile İş Bankası birleştirilmiştir (1927)⁵⁶. Bu birleşme sonucunda İş Bankası'nın 1 milyon lira olan sermayesi de 4 milyon liraya ulaşmıştır. Banka kısa sürede büyük gelişme göstermiştir. İlk genel müdür Celal Bayar'dır. Banka;

- 1 Milli kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılama
- 2 Ülkede tasarruf ve mevduatın gelişmesine yardımcı olmak
- 3 Ülkede milli bankayı yaratmak ve geliştirmek

Görevlerini üstlenmiş ve oldukça başarılı olmuştur. Sanayici grubunun isteği olarak ortaya atılan devlet öncülüğünde bir sanayi ve kredi bankası kurulması fikri ise 1925 tarih ve 633 sayılı kanun ile Sanayi ve Maden Bankası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiştir⁵⁷. Banka yeni Türkiye Devleti'ne Osmanlılardan devr olunan fabrikaları geçici olarak yönetmek ve bunun yanında yenilerini kurmakla yükümlüydü. Bankanın görevleri şöyle sıralanabilir:

- 1 Devraldığı sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketler devralana kadar yönetmek.
- 2 İştirak suretiyle sınaî kuruluşlar kurmak
- 3 Yalnız kendisi tarafından kurulup yönetilecek sınaî kuruluşlar kurmak
- 4 Bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek
- 5 Kuruluş amacına ters düşmeyen her çeşit banka işlemleri yapmak⁵⁸.

Bankanın kuruluş sermayesi 1.414.441 TL dir. Bu sermaye 1926 yılı başında 6.147.137 TL ye yükseltilmiştir. Bankaya kurulduğunda sermaye olarak, ayrıca Feshane Mensucat Bakırköy Bez, Hereke Mensucat ve Beykoz Kundura devredilmiştir⁵⁹. Banka yukarıda sayılan görevlerinin yanı sıra "özel sanayi yatırımlarına kredi ve mali konularda bilgi yardımı sağlamasını da amaçlamaktaydı. Hisse senetleri alıp özel şirketlere destek olmak yanında Osmanlı'dan devralınan fabrikaların işletme hakkına sahip olması neticesinde bu fabrikaların getirdiği külfet bankanın diğer faaliyetlerini engellemiştir⁶⁰.

⁵⁴ Ülken, a.g.e., s.38; Silier, 493, a. Ökçün, 1909-1930... s., 439.

⁵⁵ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul 1970, s.27.

⁵⁶ İtibar-ı Kredi Bankası. "Milli Tüccar yaratma yolunda önemli fonksiyonlar ifâ etmişti. Bkz. Cem, a.g.e., s.84.

⁵⁷ Silier, 493, Ökçün, 442.

⁵⁸ Düstur. Üçüncü Tertip, Cilt 6. 2. Baskı Ankara 1953, s.212-214.

⁵⁹ Silier. A.g.e., s.493.

⁶⁰ Tezel, a.g.e., s.209.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan fabrikalar özellikle askeri ihtiyaçları temine yönelik kuruluşlardır. Bu tesisler Feshane, Hereke Dokuma Fabrikası⁶¹ ve sayıları 1915'lerde 22'yi bulan kuruluşlar⁶² 1932 yılına kadar işletmiştir. Bunun yanında Şeker Fabrikası, Seramik Fabrikası, İstanbul- İzmir ve Trabzon liman tesisleri işletmeleri olmak üzere 16 sanayi yatırımına da katılmıştır⁶³. Toplam olarak 1.2 milyon liralık iştirake bulunmuş 4.8. milyon liralık ihracat gerçekleştirmiştir⁶⁴.

Banka 1932 yılında Sanayi Kredi Bankası haline getirilmiş yönetimindeki fabrikalar da sanayi ofisine bağlanmış 1933'te Sümerbank kurulunca bankanın mal varlığı Sümerbank'a geçmiştir⁶⁵.

Diğer önemli bir banka da Emlak ve Eytam Bankasıdır. 1923-1929 döneminin ikinci devlet bankasıdır⁶⁶. Banka o döneme kadar büyük ölçüde murahebecilerin elinde olan ve %20 %31 faizle kredi sağlanan ve genellikle ipotekli gayri menkullerin harac mezat satışıyla neticeelenen bir piyasa da kuruldu. (1926) temel amaç "vatandaşları mesken sahibi" yapmaktı. Bunun yanında gayri menkullere kredi verilmesi de kararlaştırılmıştır⁶⁷. 1929 yılına gelindiğinde o dönemin sermayesi 6.588.061 TL'ye ulaştı. Sanayi ve Maden Bankası'nın aksine büyük ölçüde verdiği kredilerin niteliğine bağlı olarak bu banka bilhassa mevduat toplamada başarılı olmuştur. 1929'da mevduatı 8 milyon liraya ulaşmıştır⁶⁸.

1926 yılında yapılan bir değişiklikle Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirket haline getirilmiştir. Bu değişiklikle banka tarımsal kredinin imkanına da kavuşmuştur⁶⁹.

Bankacılık alanında diğer önemli bir adım olarak da para piyasasını düzenlemek, hazine işlemlerini görmek, hükümetle birlikte çalışarak para istikrarını sağlayacak tedbirleri almakla görevli Merkez Bankası Kanunu 1930 yılında kabul edilmiştir (30-6-1930 gün ve 175 sayılı kanun)⁷⁰.

Mali alanda önemli bir gelişme de tabancı tahvil işlemlerini Maliye Bakanlığı iznine bağlayan ve Türkiye'de ilk döviz kontrolünü getiren Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarılmıştır(1929).

⁶¹ Tuna Tayan, Sanayileşme Sürecinde 50. Yıl, Milliyet Yayınları, 1973, s.86.

⁶² Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Ankara-1982.

⁶³ M. Ögüt Yazman, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara-1974, s.57.

⁶⁴ Yazman, a.g.e., s.493.

⁶⁵ Okçün, 1909-1930, a.g.e., s.443.

⁶⁶ Silier, a.g.e., s.493.

⁶⁷ Okçün, a.g.e., s.443.

⁶⁸ Silier, a.g.e., s.494.

⁶⁹ Yüzyıllık Teşkilatlı Zırai Kredi (1863-1963), T.C. Ziraat Bankası yayınları, Ankara-1964, s.122-134.

⁷⁰ T.C. Merkez Bankasının kurulmasıyla sonuçlanan gelişmeler için bkz. S. İlker Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi. Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1973, s.537-587.

Tarım Alanı

Cumhuriyet yönetiminin benimsediği yurttaki sulh cihanda sulh ilkesi sayesinde erkek köylü nüfus ilk kez toprağında üretici olarak kalabilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti döneminde üç kıtada savaşmak zorunda kalan köylü yerini tarım işçisi, üreticisi köylüye bırakmıştır⁷¹. Bununla birlikte köylü yüzyıllardan beri Ortaçağdan kalma “Aşar” denilen ağır ve adaletsiz vergiye tabi idi. Aşar vergisi tahsilinde şöyle bir yol takip edilmekteydi. Hasattan sonra ürünün %10’u üretim masrafları hesaba katılmadan aynen alınmaktaydı. Vergiyi toplayanlar maliye memurları değil, genellikle esnaftan, ağalardan olan mültezimlerdi. Öyle ki zaman zaman bu mültezimlerin köylü ile devlet arasındaki sayı 7’ye ulaşmıştır⁷². Bu nedenle devletin vergiden alacağı pay sürekli olarak değişiklik arz etmekteydi ve azalmaktaydı. Yeni Türkiye devletinin kurucusu Atatürk Türk köylüsüne her zaman üstün bir değer veren lider olarak görünmüştür. Onun bu görüşlerini şu sözlerinde görmek mümkündür.

“Türkiye’nin hakiki sahibi, hakiki üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah ve servete müstehak ve layık olan köylüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin iktisadi siyaseti bu aslı gayeyi istihlal etmeye matuftur.” Yedi asırdan beri emellerini elinden alıp daima tahkir ve tezkir ile mukabele ettiğimiz.... bu sahibi aslının huzurunda hicab ve ihtiramla hakiki vaziyetinizi alalım⁷³.

Aşar vergisi Yeni Türkiye devletinin kurulduğu dönemde de genç devletin en büyük gelir kaynaklarından biriydi. 1924 yılında 153 milyon Lira tutan devlet gelirlerinin en önemli kesimi aşardan toplanıyordu (27.5 milyon lira)⁷⁴. Bir yandan harp yaralarını sarmak, diğer taraftan bütçenin % 33’ünü alan ordu masrafı ile demiryolu masrafları ve diğer masrafları karşılamak devletin önemli mali meseleleri arasında yer alıyordu.

Bütün bunlara rağmen 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi kararlarına uygun olarak 17 Şubat 1925 tarihli ve 522 sayılı kanunla Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Devletin gelirlerinden Aşarın kaldırılması ile büyük bir azalma olacağı kesindi, bütün bu zorluğa rağmen köylünün ekonomik durumunda büyük bir rahatlık sağlanmıştır. Aşarın kaldırılmasından sonra azalan geliri arttırmak maksadı ile önce arazi vergisi yeniden düzenlenmiştir. Tüketim vergisi oranı artırılarak bu gelir kaybı azaltılmak istenmiştir.

⁷¹ Gülten Kazgan, “Atatürk Döneminde Tarım Politikası”, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri- İzmir-1982, s.134.

⁷² Kazgan, s.134.

⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam 1922-1938 m c. İst, 1978 (6.B.) s. 354.

⁷⁴ Fazıl Pelin, Finans İlmî ve Finansal Kanunları, İstanbul, İ. K. 3. Baskı 1945, s.279, 301,307, ayrıca; Aydemir, a.g.re., s.354.

Aşarın kaldırılmasının yanında demiryollarının ulaşım alanında önemli bir görev yerine getirmeye başlaması tarımı olumlu yönde etkilemiştir.

Aşarın kaldırılması, ulaşım yoluyla ürün dağıtımının daha geniş bir alana hızla yapılmasının yanında tarım alanında diğer önemli bir gelişme de tarımsal kredilerin artırılması ve yeni kredi verilmesi yollarının uygulamaya konmasıdır.

1924 yılında yapılan bir değişiklikle Ziraat Bankası'nın statüsü değiştirilmiş, sermayesi artırılmış böylece bankanın kredileri genişletilmiştir. Bunun yanında birliklerin kurulduğunu da görmekteyiz. Tarım alanında tohum deneme, düzeltme istasyonlarının da kurulduğu, fidanlıkların kurulduğu görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi, kararlarına uygun olarak tarım eğitimi alanında da bazı adımlar atılmıştır. Bu alanda uzman yetiştirmek, tarımsal araştırmalar yapmak üzere 1928 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Bu olumlu gelişmelerin yanında tarımda makinalaşma ve sulama alanlarında istenilen başarı gerçekleştirilememiştir. Daha sonra 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik krizi de tarım alanındaki gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir.

ULAŞTIRMA

İzmir İktisat Kongresi'nde bütün grupların üzerinde ortak karar birliğine vardıkları önemli konulardan birisi de ulaştırma alanında gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır. İşte hükümet İzmir İktisat Kongresi kararlarının da tesiriyle 1924 yılından itibaren bu alana büyük önem vermiştir. Büyük çapta demiryolu yapımına girişilmesi devlet kaynaklarının büyük ölçüde bu alana yöneltilmesi oldukça önemlidir. Ulaştırma meselesinin zorluklarını Kurtuluş Savaşı'nda yaşayan devlet, zaferi takiben belli başlı merkezler arasında bir demiryolu ağı kurmaya girişmiştir. Türkiye'de 1924 yılından Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma 4086 km. uzunluğunda bir demiryolu bulunmaktadır. Bunun 2352 km. yabancı şirketlerce, 1734 km. devlet tarafından işletilmektedir⁷⁵. 1924 yılında başlayan demiryolu yapım hamlesinde oldukça ileri adımlar atılmıştır. 1931'e kadar 1630 km. demiryolu yapılmıştır. Bunun yanında 1928 yılında Anadolu Bağdat Hattı sahibi olan yabancı şirketlerden satın alınmıştır. Bütün bunların milli bir bütçe ve milli bir emek ile başarılmasında 1923 sonrasının heyecan verici gelişmelerinden birisidir.

Demiryolu alanı yanında önemli gelişme sahne olan diğer bir sektör de denizcilik alanıdır. Milli limanlar arasında taşınacılık belli başlı ülkelerde ayrıldığı halde Osmanlı'da durum bazı eski imtiyazlardan kaynaklanan nedenlerle farklıdır. Kabotaj olarak tanımlanan haktan yabancılar da yararlanabiliyordu. Yine İzmir İktisat

⁷⁵ Sarç, a.g.e., s.352.

Kongresi etkisiyle hükümet bu alanda da yönelmiştir. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar da kalkınca bu alanda 19 Nisan 1926 tarih ve 815 nolu yasa ile Kabotaj hakkı Türk vatandaşlarına tanındı⁷⁶. Kabotajın Türklere geçmesi ile zorunlu olarak deniz ticaret filosunun artırılması yolunda çalışmalar başlatılmıştır. Devlet ve özel sektör bu alana yaptıkları yatırımlarla 1923'te 34.902 tonluk olan miktar 1931'de 101.924 tonlotiye yükseltilmiştir. Bunun yanında tersanelerin yapımı ve mühendislik çalışmaları da yapılmıştır.

Karayolları ise demir ve demiryollarının yanında sönük kalan bir gerileme izlemiştir. Gerek karayolları ve gerekse otomobil, otobüs ve kamyon sayısı çok sınırlı bir düzeyde kalmış, devletin tavrı daha ziyade demiryolundan yana olmuştur.

SANAYİ ve TİCARET

Cumhuriyetin ilk on yılında sanayi ve ticaretin gelişimi için İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Sanayi grubunun kongrede aldığı kararları hatırlayacak olursa bunlar 3 ana başlıkta toplanabilir:

a) Sanayinin korunması

Ülke ihtiyaçları, yurt içi mallarının dış rekabete karşı korunması, hammadde de dış alımın önlenmesi, ihtiyaç duyulan hammaddelerin (yurt içinde bulunmayan) gümrüksüz olarak temini, ekipmanlara gümrük muafiyeti sağlanması.

b) Sanayinin özendirilmesi

Vergi değişikliklerinin sağlanması, yerli ürünlerin tercihi, sanayi kuruluşları kurulabilmesi için beş dönüme kadar arazi verilmesi Teşvik-i Sanayi Kanunundan sadece Türklerin yararlanması.

c) Sanayinin Finansmanı

Kredi bankalarının kurulması, sanayi bankalarının kurulması.

Bu başlıkların yanında indirimli ulaşım tarifesi, ticaret ve sanayi odalarının kurulması gibi istekler de yer almıştır. İzmir İktisat Kongresi sonunda oluşan izlenim 1923-1929 döneminde sanayide öncelik bu alanı özel kesime bırakmıştır⁷⁷. İzmir

⁷⁶ Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, Ankara-1984, s.46.

⁷⁷ Akın İlkin, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", ADTE Semineri, s.94.

İktisat Kongresi sonucunda çeşitli adımların atıldığı görülür, bunların en önemlileri şunlardır:

Teşvik-i Sanayi Kanunu:

Teşvik-i Sanayi Kanunu 1913 tarihli ve aynı adlı kanunun genişletilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kanun 28/5 1927 tarih ve 1055 sayılı kanunla yürürlüğe konulmuş ve 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁷⁸.

Kanuna göre teşvik tedbirlerinden yararlanacakların makine gücü sayısı, yıllık çalışma süresi gibi ölçülerle dört gruba ayrılmıştır:

Kanunla getirilen teşvik tedbirlerinin ve bağışıklıklarının en önemlileri şunlardır:

- a) Uygun görülen girişimlere 10 hektara kadar karşılıksız arazi tahsisi
- b) Kazanç, gümrük vergilerinden ve harçlardan bağışıklık
- c) Haberişme imkanlarının ve motor gücünün hükümetçe sağlanması
- d) Girişimlerin kuruluşunda yurt dışından sağlanan araç gereçlerin demir ve deniz yollarında %30 indirimli taşınması
- e) Yıllık üretimin %10'una ulaşan devlet desteği
- f) Kamu kesiminin ve bu kanundan yararlanan kuruluşların teşvik gören üretimin yeterli ve kaliteli ise ve fiyatı dış alım fiyatından % 10 fazla değil ise bunların tercihi.
- g) Tekel maddelerinin banka indirimli satılması⁷⁹.

1933 senesinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden (1913) müessese sayısı 342 idi. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra bu sayı sürekli olarak artış göstermiştir.

⁷⁸ Boratav. Türkiye'de Devletçilik, Ankara-1982, s.86.

⁷⁹ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50. Yılda Türk Sanayii, Ankara-1973, s.5.

SONUÇ

Son yılları savaşlarla geçen, sürekli toprak kayıplarıyla giderek ufalan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne pek parlak sayılmayacak bir ekonomik miras kalmıştır.

Osmanlının dış rekabet gücünden mahrum, daha ziyade iç ihtiyaçlara yönelik üretimi özellikle sanayi inkılabı sonunda daha da ilerleyen gelişen Avrupa ekonomisi ve üretimiyle tabii olarak rekabet edemez ve ona karşı koyamazdı. Bunun yanında zaten istese de karşı koymasına engel olan kapitülasyonlar da oldukça etkili bir faktör olarak kendisini göstermekteydi. Osmanlı ekonomisi geri teknoloji ile çalışan basit atelyelerden, hammadde ihracından ve tarım üretiminden müteşekkil sayılabılırdi. İşte bu olumsuz yapıda Türkler genelde askerlikle uğraşırken hepsi bir büyük devletin veya şirketin temsilcileri durumunda olan azınlıklar ülke ekonomisinde her zamankinden fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. Kırım Harbi'ni takiben giderek artan miktarda borç alımı ve bunların rasyonel kullanılmayışı da beraberinde Duyun-ı Umumiye'yi getirmiştir. II. Meşrutiyet'i takiben ülke kaderinde söz sahibi olan İttihatçılar önce tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdıktan sonra yerli ticari burjuva yaratma çabalarına yönelmişlerdir. Sanayiye teşvik maksadı ile Teşvik-i Sanayi Kanunu hazırlanmıştır. Fakat bütün bu iyi niyetli ve olumlu çabalar savaşın yenilgi ile bitmesi nedeniyle başarılı olamamıştır. Milli mücadele dönemi ise geçmişin bir devamı niteliğinde devam etmiştir. Avrupa hasta adamın ölmesini her an bekledi bu dönemde. Türkler, M. Kemal Paşa'nın önderliğinde önce Avrupa'nın bu beklentisini boşa çıkarmışlar daha sonra kurdukları yeni devleti, çağdaş, medeni, müreffeh devletler arasına sokabilmek için büyük bir gayret içine girmişlerdir. Yeni Türkiye'nin kurucuları bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra işlerinin bitmediğinin bilincindedirler. Siyasi bağımsızlığın teminatı olarak görülen ekonomik bağımsızlığı sağlamak temel amaç olarak kabul edilmiştir. Kuruluş yılları olarak nitelendirilebilecek bu dönem ekonomi politikasının belirlenmeye başlandığı yeni kurumlaşmaların ortaya çıktığı bir dönemdir.

Ekonomi politikası arayışlarının giderek yoğunlaştığı 1923 yılının başlarında M. Kemal Paşa ve arkadaşları bu konuda, çeşitli kesimlerin temsilcilerinin katıldığı bir İktisat Kongresi toplama kararı almışlardır. 17 Şubat 1923 tarihinde M. Kemal Paşa'nın açış konuşmalarıyla çalışmalarına başlayan kongre 4 Mart 1923 tarihinde çeşitli kararlar alarak dağılmıştır. Alınan kararlar daha sonra hükümet ve Millet Meclisi'ne de gönderilmiştir. Bu kararlar daha sonra hükümet programlarında ve Cumhuriyet Halk Fırkası programında da yer almış ve etkili olmuştur. İktisat Kongresi

sonrasında iktisadi kurumlaşmalarda, kanunlarda düzenlemeler de alınan bu kararların büyük etkisi olduğu gerçektir. Bunlara örnek olarak, Ticaret Bankası kurulması, İş Bankası'nın kurulması kredi için Sanayi ve Maden Bankası'nın kurulması, Borsaların kurulması, demiryolu ağının giderek artırılması...

Bütün bu adımlar atılırken temel amaç M. Kemal'in de belirttiği gibi İktisadi Bağımsızlığı sağlamaktır. Bu dönemde ekonomide izlenen yol konusunda çeşitli araştırmacılar çeşitli fikirler ileri sürmektedirler. Bazıları liberal ekonomi politikası derken, bazıları liberal sayılabilecek bir politika, bazıları da karma ekonomik politika olarak nitelendirirler.

Bu dönemdeki ekonomik faaliyetlere bakacak olursak devletin genelde ekonomik hayata pek müdahalede bulunmadığı, özel sektörün ve sermayenin faal olmasını beklediğini, bunun için de çeşitli muafiyetler, imtiyazlar tanındığını görüyoruz. İttihat ve Terakki yöneticilerince yaratılmak istenen yerli ticari burjuvazi isteği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Fakat hükümetin bütün isteğine, çeşitli desteklerine rağmen özel sektörün ekonomik hayatta istenilen ölçüde başarılı olamadığı, temel yatırım sayılabilecek yatırımlara yine devletin organize ettiğini görüyoruz. Bunda, sermaye yokluğu, teknolojik yetersizlik ve müteşebbis düşüncenin henüz yeterince gelişmemesi etkili olmuştur. Bu durumda devlet 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında izlediği bu politikayı bırakarak mütedil bir devletçiliğe yönelmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMET; Feroz. İttihâçilikten Kemalizm'e Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985.
- ATATÜRK Söylev ve Demeçler, C.2, Ankara 1959, Türk İnk. Tar. Ens..
- AVCIOĞLU; Doğan . Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın), II. Baskı, Şubat 1965.
- AYDEMİR; Şevket Süreyya. Tek Adam 1922-1938 III, c. İst, 1978 (6.B.).
- AYDEMİR; Şevket Süreyya. Tek Adamı, III. Cilt, 9. Baskı, İst.-1985.
- BORATAV;Korkut. Türkiye'de Devletçilik, Ankara-1982.
- CEM; İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul 1970.
- ÇELEBİCAN; Gürcan. "Atatürk Döneminde Para ve Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, Ankara 1982.
- DİE. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı Ankara, 1973.
- Düster. Üçüncü Tertip, Cilt 6. 2. Baskı Ankara 1953.
- GOLOĞLU; Mahmut. Türkiye Cumhuriyeti, Ankara-1971.
- İLKER; S. Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi, Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1973.
- İLKİN; Akın . "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", ADTE Semineri.
- İNAN; Afet. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1922) Ankara-1982.
- İNAN; Afet. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1932, Ankara 1972.
- KAZGAN; Gülten . "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri- İzmir-1982.
- KEPENEK; Yakup. Türkiye Ekonomisi, Ankara-1984.
- ÖKÇÜN; A. Gündüz. "1909-1930 arasında A.Ş. Olarak Kurulan Bankalar" Türkiye İktisat Teorileri, Seminer: s.409-475.
- ÖKÇÜN; Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Ankara 1981.
- PELİN; Fazıl. Finans İlimi ve Finansal Kanunlar, İstanbul, I. K. 3. Baskı 1945.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50. Yılda Türk Sanayii, Ankara-1973.
- SARC; Ömer Celal. "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat İstanbul-1940.
- SARC; Ömer Celal. "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İst. 1983.
- SELEK; Sabahattin. Anadolu İhtilali.
- SİLİER; Oya. 1923-1935 döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık

- Türkiye İktisat Tarihi Seminer- Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran 1973, s.429.
- TAYLAN; Tuna. Sanayileşme Sürecinde 50. Yıl, Milliyet Yayınları, 1973.
- TÖKİN; İ. Hüsrev. İktisadi ve İctimai Türkiye- Rakamlarla cilt III, Türkiye'de Sanayi, Ankara 1946.
- ÜLKEN; Yüksel. "İzmir İktisat Kongresi'nin Anlamı ve Değerlendirilmesi", Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İst.-1982.
- ÜLKEN; Yüksel. Atatürk ve İktisat, Ank.-1984.
- VİLALTA; Jorge Blanca. Atatürk, Ankara-1982
- YAZMAN; M. Öğüt. Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara-1974, s.57.
- YENİAY; İ. Hakkı. Osmanlı Borçları Tarihi, Ankara 1936.